

Janusz Kuczyński

Ciułacze z minionych stuleci w świetle skarbów monet ze zbiorów Muzeum Narodowego w Kielcach

---

Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach 19, 105-119

1998

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JANUSZ KUCZYŃSKI

CIUŁACZE Z MINIONYCH STULECI W ŚWIETLE SKARBÓW MONET ZE ZBIORÓW MUZEUM NARODOWEGO W KIELCACH

Przedstawiona praca jest próbą analizy zgromadzonych w Muzeum Narodowym w Kielcach skarbów monet pod kątem ustalenia ich pierwotnej siły nabywczej, próbą określenia czy – względnie w jakim stopniu – skarby informują o sytuacji ekonomicznej ich deponentów, także z jakich środowisk społecznych mogli się wywodzić, wreszcie wskazania okoliczności, które skłoniły do ukrywania posiadanych pieniędzy.

W 1994 r. muzeum posiadało 32 skarby znalezione w 29 miejscowościach (mapka) i 3 skarby o nieznannej proveniencji¹. Czas, jaki upłynął od ukrycia najstarszego do najpóźniejszego, jest ogromny, sięga 19 stuleci. Najstarszy, unikatowy nie tylko w skali kraju, skarb z Połańca składa się z rzymskich denarów republikańskich i cesarza Augusta². Najpóźniejsze pochodzą z lat I wojny światowej. Wszystkie odkryto przypadkowo między 1909 a 1978 r. Czas między znalezieniem a przejęciem przez muzeum wahał się od kilku dni do półwiecza³. Zwykle im szybciej skarb docierał do muzeum, tym bliższy był pierwotnemu składowi. Bywało też, że monety z rozproszonych skarbów trafiały nie tylko do kieleckiego muzeum⁴.

W posiadanych przez muzeum skarbach z czasów nowożytnych nie występują monety ze złota (dukaty). Nie oznacza to, by nie natrafiano na zawierające je skar-

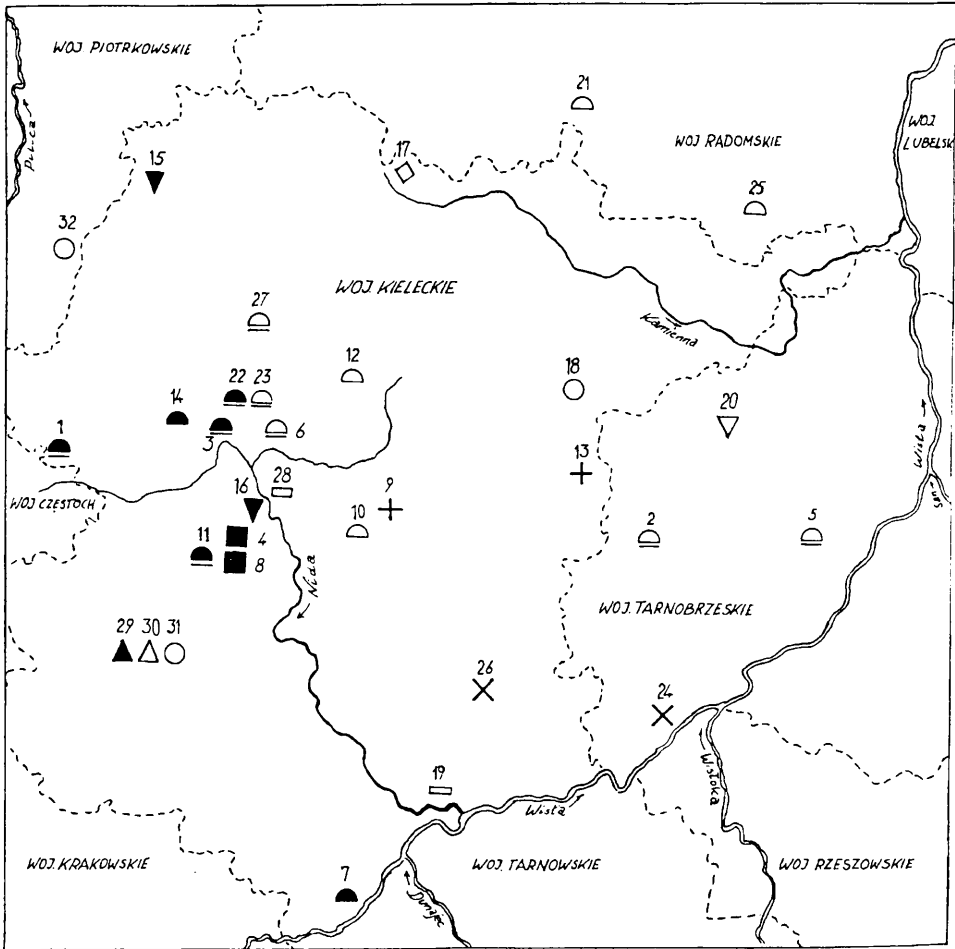
---

¹ W początkach 1969 r. w zbiorach muzeum było 20 skarbów, w tym 8 przejętych w całości, J. Kuczyński *Materiały do stanu badań nad zbiorami numizmatycznymi Muzeum Świętokrzyskiego*. „Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego” (dalej: RMŚ) Kraków 1971 t. 7, s. 157.

² A. Kunisz *Skarb rzymskich denarów z czasów republiki i cesarza Augusta odkryty w Połańcu, pow. Staszów*. RMŚ Kraków 1970 t. 6, s. 103–159

³ Tyle lat minęło między odkryciem skarbu denarów rzymskich w Skrobaczowie a przejęciem go przez muzeum, J. Kuczyński *Skarb denarów rzymskich ze Skrobaczowa, pow. Busko*. RMŚ Kraków 1964 t. 2, s. 115–136; tenże *Skrobaczów, pow. Busko, skarb denarów rzymskich*. „Wiadomości Numizmatyczne” (dalej: WN) R. VII 1963 z. 2, s. 80.

⁴ Przykładem rozproszony skarb kilkuset XI-wiecznych denarów krzyżowych i kawałków lanego srebra odkryty w 1968 r. w Górkach (woj. kieleckie, gmina Pierzchnica). Muzeum w Kielcach przejęło z niego 8 denarów, a do Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie trafiło 40 denarów, B. Paszkiewicz *Wczesnośredniowieczny skarb srebrny ze wsi Górki pod Chmielnikiem*. WN R. XXXV 1991 z. 3–4, s. 147–154.

skarby z I-II wieku n.e.

skarby wczesnośredniowieczne

skarby z XIV w.

skarby z XV w.

skarby z XVI w.

skarby z XVII w.

skarby z XVIII w.

skarby z XIX w.

skarby z XX w.

Uwagi: zaczerzeniem oznaczono skarby przejęte przez muzeum w całości lub w ok. 90%;

podkreślenie przy skarbach z XVII w. oznacza, że składają się wyłącznie z miedzianych szelągów Jana Kazimierza.

Ryc. 1. Pochodzenie i rodzaj skarbów monet w zbiorach Muzeum Narodowego w Kielcach

1. Bebelno	9. Górki	17. Mroczków	25. Sienno
2. Bogoria	10. Grabowiec	18. Nowa Słupia	26. Skrobaczów
3. Bolmin	11. Jędrzejów	19. Nowy Korczyn	27. Strawczyn
4. Bruss	12. Kielce	20. Opatów	28. Wierzbica
5. Bystrojowice	13. Łagowica Stara	21. Polany	29. Wodzisław
6. Chęciny	14. Małogoszcz	22. Polichno	30. Wodzisław
7. Filipowice	15. Młotkowice	23. Polichno	31. Wodzisław
8. Gozna	16. Mokrsko Dolne	24. Połaniec	32. Zagacie

by. Z dochodzących informacji można się domyślać, że między 1960 a 1985 r. na obszarze penetrowanym przez kieleckie muzeum odkryto przynajmniej trzy skarby dukatów. Niestety, magiczne wręcz działanie złota na ludzką psychikę powodowało rozgrabienie znalezisk. Ponadto przyczyną coraz rzadszego docierania skarbów do muzeum jest długotrwałość przewidzianej przepisami procedury przyznawania nagród za zgłoszenie i przekazanie znalezisk.

Ze wspomnianych 32 skarbów zajęto się tu ukrytymi między XV a XIX wiekiem, lecz nie wszystkim. Z wchodzących w rachubę 24 skarbów większość wykluczono z powodu fragmentarycznego przejęcia znalezisk przy jednoczesnym braku miarodajnych informacji o pierwotnej liczbie monet oraz o ich nominałach. W rezultacie pozostało 11 skarbów, przy czym wnioski dotyczące kilku, a zwłaszcza jednego (co dalej zaznaczono), mają jedynie wartość hipotetyczną. Z uwzględnionych 11 skarbów pięć opracowano i opublikowano, o trzech innych ukazały się wzmianki w fachowej literaturze.

Analizowane skarby przedstawiono w układzie chronologicznym. Numer poprzedzający nazwę miejscowości znalezienia odpowiada numerowi na mapce. Wykaz literatury ograniczono do podstawowych opracowań lub wzmianek w fachowej literaturze, uwzględniono też pozycje, które wnoszą nowe dane lub zmieniają pierwotne ustalenia.

Skarb z XV w.

29. Wodzisław (gmina w miejscu). Skarb odkryto w latach 50., kopiąc dół pod fundament budynku. Sądząc po pojemności częściowo zachowanego małego glinianego naczynia, przejęte monety ledwie się w nim mieściły, ewentualne zatem ubytki nie mogły przekroczyć kilku lub kilkunastu sztuk.

Lit.: S. Kubiak *Skarb z XV w. z Wodzisławia, pow. Jędrzejów*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XV, 1971, z. 2, s. 93–97; A. Mikołajczyk *Naczynia datowane skarbami monet XIV–XVIII na ziemiach polskich*, Wrocław 1977, s. 114 i ryc. 2 na s. 160 (autor podaje, że miejsce przechowywania skarbu nie jest znane); M. Gumowski *Bibliografia numizmatyki polskiej*, Toruń 1967, poz. 1780.

TABELA I. SKARB Z XV W.

Miejscowość	Datowanie	Denary koronne	Halerze śląskie	Łącznie monet	Ówczesna wartość rynkowa
Wodzisław	3.–4. ćwierć XV wieku	2150	2	2152	119,5 gr

TABELA II. SKARBY Z XVI WIEKU

Miejscowość	Datowanie	Skład skarbow								Łącznie monet	Owczesna wartość rynkowa monet	Informacje o pierwotnej wielkości skarbu	Hipotetyczna pierwotna liczba monet w skarbie (w przybliżeniu)	Hipotetyczna pierwotna wartość rynkowa skarbu (w groszach)		
		czworaki litewskie	trójaki koronne, litewskie, ryskie	grosze koronne, śląskie, pruskie, niemieckie	połgrosze koronne, litewskie, śląskie, pruskie, niemieckie	szelągi koronne, litewskie, pruskie, krzyżackie, niemieckie	denary koronne, pomorskie	10-krójcarówki niemieckie	halerze śląskie							
Młotkowice	1. ćwierć XVI w.	-	-	1	156	4	-	-	161	-	2	323 ^a	87 gr +11 den	prawdopodobnie odkryte monety wazyły ok. 3 kg	4800	1300 ^b
Mokrsko Dolne	schyłek XVI w. (po 1589)	3	3	51	65	-	24	-	-	1	-	147	120 gr	rozproszeniu uległo około 30 monet	180	150

^a Dużo monet uszkodzonych, występują również połówki monet.

^b Waga przyjętych do muzeum monet wynosi 207 g, czyli ok. 1/15 wagi skarbu w chwili odkrycia. Stąd pierwotną wartość rynkową skarbu określono hipotetycznie jako 15-krotną wartość monet przejętych przez muzeum.

Skarby z XVI w.

15. Młotkowice (gmina Ruda Maleniecka). Odkryty w 1940 r. podczas prac rolnych. Monety owinięte w tkaninę (ślady widoczne na niektórych monetach) złożono w dużym glinianym naczyniu, które zniszczono. Waga monet według miarodajnych informacji wynosiła ok. 3 kg. W 1960 r. muzeum przejęło 323 monety wagi 205,4 g. Pozostałe uległy przetopieniu. Zachowała się więc około piętnasta część pierwotnego składu skarbu. Ponieważ nie była celowo wyselekcjonowana, potraktowano ją jako losową próbkę statystyczną i pierwotną wartość skarbu ustalono – oczywiście z zastrzeżeniem – na 15-krotność siły nabywczej monet przejętych przez muzeum.

Lit.: S. Kubiak *Skarb z przełomu XV/XVI wieku z Młotkowic, pow. Końskie*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XVII, 1973, z. 3, s. 82–86 (autorka zachowane monety traktuje jako ok. 10 część skarbu); M. Gumowski *Bibliografia...*, poz. 1319 (nazwa podana błędnie jako Młotkowiec).

16. Mokrsko Dolne (gmina Sobków). Znaleziony w 1970 r. przy kopaniu dołu. Gliniane naczynie zniszczono. Muzeum przejęło 147 monet, a ok. 30–35 trafiło do kolekcjonerów. Pierwotną siłę nabywczą skarbu oparto na miarodajnych informacjach, z których wynikało, że rozproszone monety datami emisji i nominałami nie odbiegały od zespołu przejętego przez muzeum.

Lit.: J. Dzikowski *Skarb monet z XV i XVI w. z Mokrska Dolnego w powiecie jędrzejowskim*, „Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego”, t. VIII, Kraków 1973, s. 209–228.

Skarby z XVII w.

7. Filipowice (gmina Koszyce). Odkryty w 1968 r. podczas karczunku. Polewane naczynie gliniane zniszczono. Znalazca oddał wszystkie zebrane monety, jednak nie można wykluczyć przeoczenia niewielkiej liczby egzemplarzy podczas wybierania monet z ziemi.

Lit.: J. Dzikowski *Skarb XVII-wiecznych monet z Filipowic (pow. Kazimierza Wielka)*, „Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego”, t. VII, Kraków 1971, s. 167–183; A. Mikołajczyk *Naczynia datowane skarbami...*, s. 124.

11. Jędrzejów (gmina miejska). Odkryty w 1974 r. podczas prac drogowych. Zachowała się znaczna część dużego naczynia glinianego. Skarb ów Muzeum im. Przemysłowskich przekazało Muzeum Narodowemu w Kielcach.

Lit.: A. Mikołajczyk *Naczynia gliniane datowane skarbami...*, s. 132 i ryc. 1 na s. 172 (autor podaje, że skarb przechowuje muzeum w Jędrzejowie).

1. Bebelno (gmina Włoszczowa). W 1976 r. podczas prac rolnych wykopano małe naczynie gliniane zawierające woreczek z miedzianymi szelągami. Zachowały się fragmenty naczynia i strzępy materiału. Nie można wykluczyć rozproszenia kilku monet.

22. Polichno (gmina Chęciny). Przed 1965 i w 1966 r. podczas prac na roli odkryto dwa skarby miedzianych szelągów. Pierwszy częściowo rozproszono, drugi bez ubytków przekazano muzeum wraz z fragmentami glinianego naczynia.

Lit.: A. Mikołajczyk *Naczynia gliniane datowane monetami...*, s. 130 i ryc. 5 na s. 170.

3. Bolmin (gmina Chęciny). Znaleziony przed 1939 r. i przekazany muzeum. Okoliczności odkrycia nie są znane. Znaleźisko ponoć bez ubytków.

Lit.: J. Kuczyński *Materiały do stanu badań...*, s. 159 (patrz przypis 1).

14. Małogoszcz (gmina w miejscu). W 1978 r. podczas prac ziemnych w obrębie posesji przy ul. 1 Maja odkryto mały, gliniany dzbanek z monetami. Fragmenty naczynia zachowane. Ostatnie emisje monet datują znaleźisko na schyłek XVII w. lub przełom na wiek XVIII.

TABELA III. SKARBY Z XVII WIEKU

Miejscowość	Datowanie	Orty	Szóstaki	Trojaki	Półtoraki	Grosze	Szeląg srebrne	Szeląg miedziane	Łącznie monet	Przybliżona wartość rynkowa skarbu w groszach
Filipowice	po 1627 r.	9	19	34	78	10	2	—	152	505,5 ^a
Jędrzejów	po 1666 r.	—	—	—	—	—	—	13 575	13 575	1810 ^b
Bebelno	po 1666 r.	—	—	—	—	—	—	1831	1831	250
Polichno	po 1666 r.	—	—	—	—	—	—	1585	1585	210
Bolmin	po 1666 r.	—	—	—	—	—	—	497	497	66
Małogoszcz	koniec XVII wieku	—	—	—	—	—	134	6894	7028	1050

^a Wartość podana w opracowaniu: J. Dzikowski *Skarb XVII-wiecznych monet z Filipowic (pow. Kazimierza Wielka)*, „Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego” Kraków 1971 t. 7, s. 167–183

^b Rzeczywista siła nabywcza miedzianych szelągów (tzw. boratynek) była niższa od oficjalnego kursu o 50–70% (zob. J. A. Szwagrzyk *Pieniądz na ziemiach polskich X–XX w.* Wrocław 1973, s. 131; A. Chyl *Skarb boratynek z Wyszyn koło Mławy*, „Wiadomości Numizmatyczne” R. 23/1979 z. 4, s. 242). Stąd przy obliczaniu przybliżonej wartości boratynek przyjęto średnią między obu wartościami, czyli 60%. Ten sam przelicznik zastosowano, określając wartość pozostałych skarbów.

Skarby z XIX w.

4. Bruss (gmina Jędrzejów). Ukryte w skórzanym woreczku monety odkryto w 1973 r. podczas prac rolnych i przekazano do muzeum bez ubytków.

Lit.: J. Dzikowski *Skarb monet z początku XIX w. ze wsi Bruss w powiecie jędrzejowskim*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach”, t. X, Kraków 1977, s. 311–322 (autor na s. 316 mylnie podał wartość w przeliczeniu na złote polskie jako 77 złp 9 gr, podczas gdy rzeczywista ich wartość była dwukrotnie mniejsza i wynosiła 38 złp 24 gr).

8. Gozna (gmina Jędrzejów). Znaleziony w 1974 r. podczas kopania dołu. Monety, przekazane w całości do muzeum, były w glinianym naczyniu, które zniszczono.

TABELA IV. SKARBY Z POCZĄTKÓW XIX WIEKU

Miejscowość	Datowanie	Monety miedziane						Monety srebrne	Łącznie monet	Przybliżona pierwotna wartość rynkowa skarbu	
		grosze czeskie, austriackie, pruskie, siedmiogrodzkie	poltura węgierska	połkrajcówki	1-krajcówki	3-krajcówki	6-krajcówki	7-krajcówki		złp	gr
Bruss	prawdopodobnie 1809 r.	10	1	3	147	64	26	11	262	38	24 ^a
Gozna	jak wyżej	–	–	–	–	–	304	–	304	121	18

^a W opracowaniu skarbu (s. 316) autor oszacował pierwotną wartość skarbu na 1164 gr i mylnie przeliczył je na 77 zł i 9 gr.

Wnioski

I. Siła nabywcza (rynkowa) skarbów

Informuje o niej tabela V, a o współczesnych płacach tabela VI. Przy ich układaniu wyłoniło się szereg trudności. Liczne prace przytaczają płace i ceny, uwzględniając ich zmiany (zwłaszcza żywności) zależnie od roku, jego pory, rejonu kraju, urodzajów, liczebności skupiska ludności⁵. Jednocześnie czas ukrycia skarbów pozostaje wartością przybliżoną, wahającą się między miesiącem a około półwieczem, lecz najczęściej zawartą w obrębie dziesięciolecia. Rozbieżność między rocznymi,

⁵ W. Górkiewicz *Ceny w Krakowie 1796–1914*. Poznań 1950; J. Gurgul *Ceny czterech podstawowych zbóż w XVI wieku. Próba porównania*. „Rocznik Muzeum Narodowego w Szreniawie” Poznań 1989 t. 17, s. 319–337; S. Hoszowski *Ceny we Lwowie w latach 1701–1914*. Lwów 1934; J. Pelc *Ceny w Krakowie w latach 1369–1600*. Lwów 1935; T. Kałowski *Tysiąc lat monety polskiej*. Kraków 1963; J. A. Szważyk *Pieniądz na ziemiach polskich X–XX w.* Wrocław 1973; E. Tomaszewski *Ceny w Krakowie w latach 1601–1795*. Lwów 1934; korzystano także z informacji o dawnych cenach rozsianych w wielu innych publikacjach.

a nawet kwartalnymi, cenami podanymi w opracowaniach a przybliżonym datowaniem skarbów wymusiła przy ustalaniu cen podanych w tabeli V obliczenie ceny średniej dla okresu zgodnego z datowaniem skarbów.

By ułatwić korzystanie z tabeli V, uwzględnione w niej pozycje podano w dziesiętnych jednostkach miar, przy czym podane w niej wielkości należy traktować jako przybliżone. Wynika to nie tyle ze zmieniania się wraz z upływem czasu objętości tych samych jednostek miar, ile z jednoczesnego stosowania różnych wielkości jednostek masy (np. cetnarów, funtów, łutów itd.), miar ciał sypkich (np. korców, garnców itd.), miar płynów (beczek, garnców, kwart itd.), miar długości (np. łokci), a nawet jednostek liczeniowych (np. tuzinów, mendli, kop). By zminimalizować nieścisłości, przyjmowano w tabeli V obmiar jednostek stosowany w danym czasie w rejonie pochodzenia skarbów, czyli w północno-zachodniej Małopolsce. Zasadę tę stosowano też przy określaniu cen żywności, różnych wyrobów oraz hodowanych zwierząt.

Większość prac, z których korzystano przy ustalaniu cen i płac dotyczyła największych miast. Omawiane skarby pochodzą zaś ze wsi i prowincjonalnych miasteczek. Czy zatem ceny w Krakowie i Lwowie można było uznać jako miarodajne? Odpowiedzi dostarczyły rachunki, notatki i inne dokumenty z miasteczek i wsi z obszaru pochodzenia skarbów⁶. Wynika z nich, że około przełomu XVII na XVIII w., czyli w czasie ukrycia skarbu w Małogoszczy, oraz w wieku XVIII i w początkach następnego stulecia (znaleziska w Goznie i w Brussie) ceny i płace nie odbiegały zbyt od lwowskich i krakowskich. Tyle samo płacono za sól, luksusowsze płótno i gonty. Nieco mniej kosztowały hodowane zwierzęta, znacznie mniej drób, nabiał, piwo i wódka. Droższe było tylko wino, lecz jego cenę kształtowała nie tylko ilość, lecz – i przede wszystkim – gatunek. Ponadto wino na wsiach i w miasteczkach nie bywało nagminnie pijane i chyba prócz szlachty, duchowieństwa i zamożniejszych mieszczan mało kto się nim raczył.

Przytaczane w publikacjach płace dotyczą przeważnie zawodów, które nie występowały w miasteczkach i na wsiach. Toteż w tabeli VI udało się uwzględnić kilka tylko specjalności. I podobnie jak miało to miejsce przy cenach, płace na prowincji murarzy, cieśli i osób niewykwalifikowanych były zbliżone lub nieco tylko niższe od krakowskich i lwowskich. Najmniej miarodajne jest uposażenie (pensja wraz z dodatkowymi świadczeniami) pisarzy miejskich. Z danych dla Kielc ze schyłku XVIII w. wynika, że zatrudniony w nich pisarz osiągał co najwyżej czwartą część zarobków pisarzy w dużych miastach.

Między ukryciem skarbu w Wodzisławiu a skarbów w Brussie i Goznie upłynęły ponad trzy stulecia. W czasie tym nastąpiła zmiana polskiego systemu pieniężnego. Wyeliminowano niektóre jednostki pieniężne, wprowadzono nowe. Za panowania kolejnych władców określano stopy mennicze regulujące zawartość w monetach szlacheckich kruszców. Wreszcie reforma monetarna z 1659 r. wprowadziła do obiegu miedziane szelągi. W powszechnym obiegu były też monety obce, które – przykładowo – w skarbie ze schyłku XVI w. z Mokrska Dolnego stanowiły

⁶ A. Bastrykowski *Monografia historyczna parafii Góry Wyokie Sandomierskie*. Sandomierz 1936, s. 82–87; tenże *Monografia historyczna Kunowa nad Kamienną i jego okolicy*. Kraków 1939, s. 228; J. Kuczyński *Szpital miejski w Kurozwękach w latach 1732–1825*. „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach” Kielce 1995 t. 18, s. 119; Wł. Łuszczkiewicz *Księga wydatków na budowie w zamku niepołomskim w r. 1568*. W: *Sprawozdania Komisji do badań historii sztuki w Polsce*. T. 2, Kraków 1884 s. 21–26; również informacje zawarte w nie publikowanych dokumentach znajdujących się w rękach prywatnych.

TABELA V. PRZYBLIŻONA SIŁA NABYWCA SKARBÓW W OBECNYCH JEDNOSTKACH METRYCZNYCH

	Wodzisław 3-4. ćw. XV w. 119,5 gr		Młotkowice I. ćw. XVI w. 1300 gr		Mokrsko Dolne po 1589 r. 150 gr		Filipowice po 1627 r. 505,5 gr		Jedrzejów po 1666 r. 1810 gr		Babelno po 1666 r. 250 gr		Polichno po 1666 r. 210 gr		Bolmin po 1666 r. 66 gr		Małogoszcz XVII/XVIII w. 1050 gr		Bruss 1809 r. 1164 gr		Gozna 1809 r. 3648 gr		
	liczba	jedn.	liczba	jedn.	liczba	jedn.	liczba	jedn.	liczba	jedn.	liczba	jedn.	liczba	jedn.	liczba	jedn.	liczba	jedn.	liczba	jedn.	liczba	jedn.	
Produkty spożywcze i używki																							
żyto	-		2000	kg	225	kg	950	kg	3600	kg	500	kg	400	kg	130	kg	840	kg	550	kg	1800	kg	
pszenica	500	kg	1400	kg	160	kg	750	kg	1300	kg	180	kg	150	kg	50	kg	650	kg	480	kg	1500	kg	
owies	1300	kg	1700	kg	350	kg	1700	kg	7200	kg	1000	kg	800	kg	250	kg	1400	kg	350	kg	1100	kg	
masło	19	kg	280	kg	5	kg	13	kg	150	kg	20	kg	17	kg	5	kg	35	kg	11	kg	36	kg	
sól	270	kg	4500	kg	450	kg	800	kg	1000	kg	140	kg	120	kg	35	kg	600	kg	1100	kg	3500	kg	
jajka	3900	szt.	39000	szt.	2800	szt.	2500	szt.	5400	szt.	750	szt.	630	szt.	200	szt.	2600	szt.	1000	szt.	3500	szt.	
piwo	250	lit.	3100	lit.	120	lit.	220	lit.	1300	lit.	180	lit.	150	lit.	45	lit.	850	lit.	1000	lit.	1600	lit.	
wino	50	lit.	600	lit.	35	lit.	45	lit.	50	lit.	7	lit.	6	lit.	2	lit.	25	lit.	12	lit.	39	lit.	
wodka	-		-		-		200	lit.	240	lit.	11	lit.	9	lit.	3	lit.	50	lit.	56	lit.	175	lit.	
Inwentarz żywy																							
wół	2	szt.	17	szt.	x	szt.	-		2	szt.	x	szt.	x	szt.	x		1	szt.	x	szt.	1	szt.	
cielę	15	szt.	167	szt.	6	szt.	-		13	szt.	2	szt.	1	szt.	x		6	szt.	6	szt.	20	szt.	
kapłon	75	szt.	950	szt.	14	szt.	30	szt.	22	szt.	3	szt.	2	szt.	x		23	szt.	-	-	-	szt.	
kurczę	195	szt.	2600	szt.	56	szt.	-		-		-		-		x		300	szt.	130	szt.	430	szt.	
gęś	90	szt.	1300	szt.	37	szt.	-		-		-		-		-		95	szt.	30	szt.	90	szt.	
Wyroby rzemieślnicze																							
buty	11	par	130	par	6	par	10	par	26	par	4	par	3	par	1	para	10	par	6	par	20	par	
trzewiki	21	par	370	par	26	par	18	par	33	par	5	par	3	par	1	para	16	par	13	par	42	par	
kozuch	9	szt.	50	szt.	3	szt.	-		-		-		-		-		3	szt.	-	-	-	szt.	
gonty	7500	szt.	92000	szt.	2600	szt.	3500	szt.	9000	szt.	1250	szt.	1100	szt.	350	szt.	5000	szt.	2900	szt.	9100	szt.	
plótno zw.	-		500	mb	44	mb	85	mb	152	mb	21	mb	18	mb	5	mb	90	mb	70	mb	220	mb	
plót. cien.	36	mb	152	mb	11	mb	30	mb	108	mb	15	mb	12	mb	4	mb	60	mb	40	mb	130	mb	

x - brak możliwości nabycia za pieniądze wchodzące w skład skarbów
- brak danych o cenie

TABELA VI. PRZYBLIŻONA WARTOŚĆ SKARBÓW W PRZELICZENIU NA NIEKTÓRE WYNAGRODZENIA

	Wodzisław 3-4. ćw. XV w. 119,5 gr	Młotkowie 1. ćw. XVI w. 1300 gr	Mokrsko Dolne po 1589 r. 150 gr	Filipowice po 1627 r. 505,5 gr	Jędrzejów po 1666 r. 1810 gr	Bebelno po 1666 r. 250 gr	Polichno po 1666 r. 210 gr	Bolmin po 1666 r. 66 gr	Małogoszcz XVII/XVIII w. 1050 gr	Bruss 1809 r. 1164 gr	Gozna 1809 r. 3648 gr
	tygod.	mies.	tygod.	tygod.	tygod.	dni	dni	dni	tygod.	tygod.	tygod.
Pisarz miejski ^a	3	8	2	3	3,5	3	2,5	x	3,5	2,5	9
Murarz ^b	5	9	3	4	11	9	8	1,5	6	3	10
Cieśla ^b	5	11	3	7	12	10	8	2,5	7	3	10
Robotnik niewy- kwalifikowany	14	36	8	11	27	22	19	6	9,5	6,5	20

^a Płaca pierwszych pisarzy dużych miast (np. Kraków, Lwów), tzw. drugrzy pisarze otrzymywali przeciętnie dwie trzecie uposażenia pisarzy pierwszych. Prócz wynagrodzenia w pieniądzu pisarze otrzymywali deputaty – produkty żywnościowe, wino itp.

^b Płace zależne od sezonu, najwyższa w 3 kwartale, najniższa lub brak zatrudnienia w kwartale pierwszym. W tabeli przyjęto średnią roczną zatrudnionych w dużych miastach. Wymienione uwagi dotyczą także pracowników niewykwalifikowanych.

x – oznacza, że wartość skarbu była niższa od płacy w podanym czasie.

33% ogólnej liczby monet, a w skarbie z Filipowic datowanym na pocz. drugiej ćwierci XVII w. – 4%.

Wszystkie te czynniki, jak i pogarszająca się sytuacja ekonomiczna kraju, wpływały na narastanie rozbieżności między wartością nominalną a rynkową skarbów. Porównanie tych proporcji ukazuje, w przybliżeniu, tabela VII. Wynika z niej, że właściciel XVI-wiecznego skarbu z Młotkowic musiał na zgromadzenie zawartych w nim pieniędzy przeznaczyć więcej czasu niż właściciele innych znalezisk. W większości pozostałych skarbów omawiane proporcje kształtują się na zbliżonym poziomie, od której to „średniej” przy XV-wiecznym skarbie z Wodzisławia i XVII-wiecznym z Jędrzejowa widać korzystne odchylenie na rzecz krótszego proporcjonalnie czasu pracy.

Z tabeli V wynika, że żaden ze skarbów nie stanowił bogactwa, nie umożliwiał też poważniejszej inwestycji, np. kupna wiejskiego gospodarstwa lub budowy domu. Tylko datowany na pierwszą ćwierć XVI w. skarb z Młotkowic (zakładając, że obliczona hipotetycznie wartość jest zbliżona do rzeczywistej) pozwalała, zależnie od rejonu kraju, na nabycie 1 lub 2 łanów roli⁷. Z pozostałych wyróżniają się nieco znaleziska w Wodzisławiu (3–4 ćw. XV w.), z Filipowic (po 1627 r.) i z Jędrzejowa (po 1666 r.), których siła nabywczą mogła wspomóc posiadane gospodarstwo. Reszta skarbów to niewielkie oszczędności pozwalające – co najwyżej – przetrwać okres krótkiego niedostatku.

II. Deponenci skarbów

Bardziej skomplikowane od określenia dawnej wartości skarbów jest powiązanie ich z określonymi grupami ludności oraz wyprowadzenie wniosków o sytuacji materialnej deponentów⁸. Próba odpowiedzi wymaga analizy kilku czynników:

1. składu monetarnego skarbów,
2. rzeczywistej siły nabywczej (rynkowej) skarbów,
3. miejsca (miejscowości) ich ukrycia,
4. sytuacji ekonomicznej kraju w okresie ukrywania skarbów.

Ad 1. W skarbach nie ma monet o najwyższych ówczesnie nominalach, które były widocznie poza zasięgiem deponentów. Najwyższą jednostką pieniężną są orły w skarbie z Filipowic. Stanowiąc 6% jego składu, równały się 32% wartości znaleziska. Wśród skarbów ukrytych tuż po 1666 r. wyróżnia się jędrzejowski zakopany na skraju ówczesnej zabudowy miasteczka. Zawierał 13 575 miedzianych szelągów (tzw. boratynek) o rynkowej wartości około 60 złp. Pozostałe, o znikomej sile nabywczej, skarby miedzianych szelągów odkryto w Bebelnie, Polichnie i w Bolminie. Ponadto monety te stanowiły 98% liczącego 6894 szelągi skarbu z Małogoszczy datowanego w przybliżeniu na przełom XVII na XVIII w.

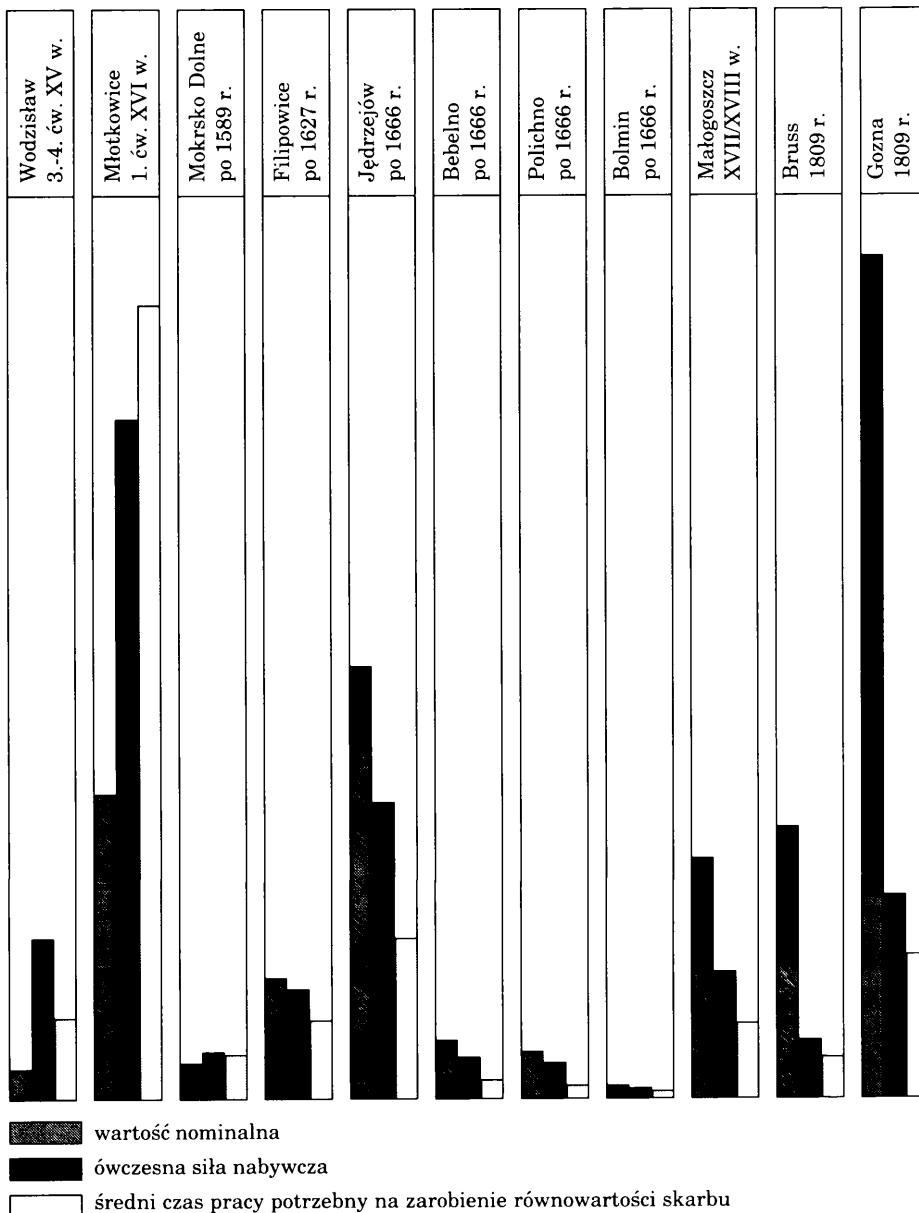
Ad 2. Rzeczywista wartość rynkowa skarbów po przeliczeniu podanych w tabelach II–IV groszy na złote wahała się w najstarszych skarbach od 5 złp do ok. 43 złp. W skarbach z XVII w. od 2 złp 6 gr do ok. 60 złp. W skarbach z początku XIX w. 38 złp 24 gr i 121 złp 18 gr. Pomijając analizę postępującej dewaluacji, żaden ze skarbów nie świadczy o dużej zamożności deponentów, a skarby szelągów z Bebelna, Polichna i z Bolmina dokumentują wręcz ubóstwo.

Ad 3. Z 11 omawianych skarbów trzy pochodzą z prowincjonalnych miasteczek: najcenniejszy – XV-wieczny, z Wodzisławia – pozostałe z XVII w. z Jędrzejowa

⁷ Według danych J. A. Szwagrzyka *Pieniądz...*, s. 105

⁸ W tej części pracy wykorzystano niektóre ustalenia A. Mikołajczyka *Romantyczne iluzje i ekonomiczna rzeczywistość skarbów monet z XVI–XVIII wieku: kilka przykładów środkowopolskich*. WN R. XXIII 1979 z. 3, s. 160–167.

TABELA VII. PROPORCJE MIĘDZY NOMINALNĄ WARTOŚCIĄ SKARBÓW, ICH SIŁĄ NABYWCZĄ I (UJĘTYM JAKO ŚREDNIA) CZASEM PRACY POTRZEBNYM NA ZAROBIECIE ICH RÓWNOWARTOŚCI

i Małogoszczy. Zważywszy niewysoką gospodarczą rangę tych ośrodków, musiały należeć do zamożniejszych tamtejszych mieszczan, którzy prócz ukrytej gotowizny musieli jeszcze dysponować pieniędzmi obracanymi w transakcjach handlowych oraz zamrożonymi w wartości posiadanych nieruchomości. Wśród skarbów wiejskich są najwartościowsze i najuboższe. Te ostatnie, z drugiej połowy XVII w. o kilkuzłotowej wartości odpowiadają w przybliżeniu półrocznym dochodom osiąganym przez chłopów. Pozwala to przypuszczać, że odłożenie nawet tak małych kwot było dla nich dużym wysiłkiem, trwającym nawet kilka lat. Tu dla porównania – w tym samym czasie liczna, niezamożna szlachta w środkowej Polsce dysponowała 300 do 2700 złp⁹.

Ad 4. Pomyślność gospodarcza kraju kończy się w początkach XVII w. Ujmując najogólniej – chłopów ubożyła wzrastająca pańszczyzna, mieszczan ograniczanie uprawnień. Reszty dopełniły wyniszczające wojny w szóstej dekadzie XVII stulecia. Całokształt sytuacji wpłynął na zmniejszenie dochodów mieszczan i w jeszcze większym stopniu chłopów.

Z przytoczonego przeglądu wynika, że tylko trzech deponentów mogło być ludźmi niemal średnio zamożnymi. Z nich dwóch żyło pod koniec XV lub w początkach wieku XVI. Trzeci względnie pokaźną ówczesnie kwotę złożoną z najmniej wartościowych monet uciułał po 1666 r. w Jędrzejowie. Skład skarbów z miasteczek nie świadczy korzystnie o wyrażonej w pieniądzu wysokości przeprowadzanych transakcji. Można przypuszczać, że trzej mieszczanie – właściciele skarbów – byli rzemieślnikami lub sprzedawcami oferującymi produkty o najniższych cenach jednostkowych (np. piekarze, szynkarze) i tym samym otrzymującymi zapłatę wyłącznie w zdawkowej monecie.

Jako deponentów wiejskich skarbów można wskazać chłopów, nie wykluczając przy tym, że najzasobniejszy skarb z Młotkowic mógł ewentualnie należeć do niezamożnego szlachcica. Ponadto skarby wiejskie sprzed połowy XVII w., jak i pochodzące z początków XIX stulecia wskazują na względnie dobrą materialną sytuację ich właścicieli. I odwrotnie, znikoma wartość skarbów z drugiej połowy XVII w. odzwierciedla bardzo ówczesnie niskie dochody ludności chłopskiej.

Mimo długiego utrzymywania się w średniowieczu i czasach nowożytnych w obiegu poszczególnego rodzaju jednostek pieniężnych, skład omawianych skarbów (wyjąwszy XVII-wieczne złożone wyłącznie z miedzianych szelągów), bardzo zróżnicowany pod względem rodzaju i pochodzenia występujących w nich monet, zdaje się wskazywać na długi okres ich gromadzenia, niewykluczone, iż trwający latami. Również jednorodne monetarnie skarby szelągów miedzianych – jak już wspomniano o tym w omówieniu punktu 3 – nie zostały zbyt szybko zgromadzone.

III. Przyczyny ukrywania monet w ziemi

Ukrywanie w ziemi pieniędzy wiąże się niewątpliwie z zagrożeniami wynikającymi z toczonych wojen, pobliskich bitew, z przemarszu wojsk oraz z obawy przed bandyckimi napadami. Potwierdzającego przykładu zdają się dostarczać skarby monet austriackich i krajów ościennych odkryte w sąsiadujących ze sobą podjędrzejowskich wsiach Bruss i Gozna. Obydwie leżały na szlaku przemarszu wojsk polskich podczas wojny francusko-austriackiej. I chociaż zajęcie tego obszaru 12 lipca 1809 r. odbyło się bez walk¹⁰, nie można wykluczyć strachu jako przyczyn

⁹ A. Mikołajczyk *Romantyczne iluzje...*, s. 165–167

¹⁰ B. Pawłowski *Dziennik historyczny i korespondencja polowa generała Michała Solnickiego 1809*. Kraków 1932, s. 46; *Generał Roman Sołtyk – kampania 1809 r.*,

ny ukrywania przez ludność posiadanej gotówki. Przytoczone datowanie obu skarbow na lato 1809 r. uprawdopodobniają daty emisji najpóźniejszych monet występujących w tych skarbach, którymi były pierwsze lata XIX w.

Czy wymienione zagrożenia, jak uтарыło się to w literaturze, rzeczywiście były główną przyczyną zakopywania pieniędzy¹¹. Innego zdania jest A. Mikołajczyk, który powodów ukrywania gotówki między XVI a XVIII w. dopatruje się w recesji gospodarczej i skarby z tego okresu interpretuje jako rodzaj prymitywnej inwestycji zasobów gotówkowych¹². Czy jednak w pełni ma rację? Wątpliwości nasuwają wydarzenia niedawnej przeszłości. Zarówno we wrześniu 1939 r., jak i w 1944 i 1945 r. podczas działań wojennych, a w odniesieniu do Żydów w ciągu trwania II wojny światowej, w warunkach bezpośredniego zagrożenia i niepewnej przyszłości często korzystano z odwiecznego sposobu zabezpieczania pieniędzy i kosztowności, zakopując je w ziemi bądź ukrywając w skrytkach zamieszkiwanych domostw.

Na zakończenie warto spojrzeć, jak na tle znalezisk skarbow monet w Polsce wygląda sytuacja na obszarze penetrowanym przez muzeum w Kielcach, obejmującym niemal 5% powierzchni kraju. Częściowego porównania dostarcza inwentarz skarbow z lat 1500–1649¹³, z których pochodzi 8 skarbow w zbiorach muzeum. Z nich trzy były tu omówione.

Mapy załączone do inwentarza ukazują, że zagęszczenie skarbow z obszaru penetrowanego przez muzeum jest zbliżone do zarejestrowanego na terenie Małopolski. Mniej skarbow odkryto w północno-wschodnich rejonach kraju i na Pomorzu. Nieco więcej w Wielkopolsce, wielokrotnie więcej na obszarach zachodnich przyłączonych do Polski po II wojnie światowej.

Różnice te wynikają niewątpliwie z sytuacji ekonomicznej, w jakiej żyli mieszkańcy poszczególnych ziem przedrozbiorowej Polski oraz przyłączonych w 1945 r. Jednocześnie nie można przeoczyć, że w byłym zaborze pruskim, jak i w obrębie obecnej zachodniej części kraju około 85% skarbow pochodzi z odkryć dokonanych między połową XIX w. a rokiem 1945. Nasuwa to podejrzenie, iż na tak znaczne zagęszczenie skarbow wpłynęło w niemałym stopniu większe zdyscyplinowanie ludności przekazującej znaleziska muzeom i placówkom naukowym.

---

przekład z wydania paryskiego w 1841 E. Leszczyńskiej. Warszawa 1905, s. 184 i 186

¹¹ J. Dzikowski *Skarb XVII-wiecznych monet z Filipowic...* (zob. omówienie tego skarbu w tekście), s. 168.

¹² A. Mikołajczyk *Romantyczne iluzje...*, s. 162 i 167

¹³ M. Męclewska, A. Mikołajczyk *Skarby monet z lat 1500–1649 na obszarze PRL. Inwentarz*. Warszawa 1983

MONEY-SAVERS FROM THE PAST CENTURIES IN THE LIGHT OF THE
TREASURES OF COINS FROM THE COLLECTIONS OF THE NATIONAL MUSEUM IN
KIELCE

The investigation of the coin treasure usually consists in the identification of coins which are part of it, and – on the basis of the latest issues – in the establishment of the approximate time of the burial of the treasure. However, the cognitive significance of the treasures is far greater. Determination of the original purchasing power of the treasure and the kind of coins which are part of this treasure gives information about the economic situation of the former owner, and allows to establish his social position. An attempt of such an extended analysis of treasures from the collections of the National Museum in Kielce is the present work.

In 1994 the Museum had 32 treasures found in 29 localities (see the map). They were hidden between the 1st century of our era and World War I. The investigation included only 11 treasures which were hidden between the late Middle Ages and the early 19th century. Those treasures were taken in possession in full or with slight losses. The composition of the treasures and their original value is given in Tables I – IV. Table V represents comparative prices of different products from the times corresponding to those when the particular treasures were hidden. Table VI shows an approximate time of work necessary to earn the value of the treasures under discussion by the representatives of several crafts. Table VII shows proportions between the nominal value of the treasures, their purchasing power and working time (on average) necessary to earn their equivalents.

Three treasures come from provincial towns, others from villages. The exclusively low and lowest nominal values testify the negligible value of transactions made by the people who saved those funds. The treasures which belonged undoubtedly to peasants in villages were hidden until the first half of the 17th century and in the early 19th century. They reveal the favourable financial standing of their owners. However, the negligible number of treasures from the second half of the 17th century reflects the contemporary political and economic crisis.

One of the causes of burying cash was the war threat. The villages of Gozna and Bruss lie on the route of the marches of troops during the French–Austrian war in 1809. The dating of burying the treasures in that year is inferred from the dates of the last issues of the coins which were found in both treasures. Likewise, the origin of the 17th-century treasure from the village of Filipowice can be accounted for not by war in truth but by plunders done by the mercenary troops brought to Poland.